

явищ, що не дає можливості визначити динаміку явищ та процесів. Це має особливий зміст ще й тому, що настання можливих негативних наслідків ускладнення оперативної обстановки не тільки приводить до заповдіння матеріальної і моральної шкоди, але й наносить значні втрати престижу самого правоохоронного органу. Тому можна вважати, що виникла необхідність у створенні методичного апарату прогнозування стану оперативної обстановки з метою визначення завдань, які можуть виникати при її ускладненні.

Список літератури: 1. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / О. М. Шмаков. – Вид. 5. – Х. : Академія ВВ МВС України, 2009. – 517 с. 2. Малков В. Д. Криминология : учеб. для вузов / В. Д. Малков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юстицинформ, 2006. – 528 с. 3. Туманов Г. А. Административное право : учеб. пособие / Г. А. Туманов. – М. : Юрист, 1997. – 448 с. 4. Зуйков Г. Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению преступлений, и принятие мер к их устранению : пособие для слушателей / Г. Г. Зуйков. – М. : Высшая школа МООП РСФСР, 1964. – 67 с. 5. Совершенствование системы экстренного реагирования органов внутренних дел и внутренних войск на чрезвычайные обстоятельства : Труды Академии / [редкол.: Баев А. А., Жевлакович И. Д., Майдыков А. Ф. и др.] ; под. ред. А. Ф. Майдыкова. – М. : Изд-во Академии МВД России, 1996. – 158 с.

Надійшла до редколегії 26.04.2010

УДК 343.98

С. М. Лозова

ПСИХОЛОГО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПОРТРЕТ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СКЛАДАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ

Висвітлено проблемні питання складання психолого-криміналістичного портрету (ПКП). Розглянуті ситуації, у яких доцільне психопрофілювання злочинця, виділені стадії побудови ПКП невідомого злочинця, а також окреслено коло осіб, які повинні брати участь у складанні психолого-криміналістичних портретів.

Освещены проблемные вопросы составления психолого-криминалистического портрета. Рассмотрены ситуации, в которых целесообразно психопрофилрование преступника, выделены стадии построения ПКП неизвестного преступника, а также очерчен круг лиц, которые должны участвовать в составлении психолого-криминалистических портретов.

Problems of psychological and forensic portrait formation are elucidated. Situations when psychological profiling of the criminal is reasonable are considered. Stages of unknown criminal's psychological and forensic portrait formation are separated out. The list of persons who have to take part in psychological and forensic portraits formation is also outlined.

Під час розслідування тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань і деяких інших), особливо в тих випадках, коли місце події і стан жертви дозволяють стверджувати про наявність у невідомого злочинця будь-яких відхилень у поведінці, у слідчих виникає нагальна потреба у складанні психолого-криміналістичного портрету. Знання психофізіологічних особливостей злочинця в подальшому дозволяє слідчому звузити коло підозрюваних, визначити напрями пошуку злочинця, спрогнозувати його поведінку під час затримання і досудового слідства. У працівників слідчих підрозділів виникають певні труднощі зі складанням портрету (характеристики імовірного злочинця), оскільки вони не мають спеціальних знань і навичок, не завжди розуміють, до якого спеціаліста звернутися і як у подальшому використовувати отриману інформацію. Питанням складання і використання психолого-криміналістичного портрету у вітчизняній науковій літературі уваги майже не приділялося, комплексні дослідження на монографічному рівні відсутні. Тому метою нашої статті є узагальнення наявного наукового і практичного зарубіжного досвіду складання психолого-криміналістичних портретів (психопрофілів) і надання рекомендацій щодо їх практичного використання в діяльності органів внутрішніх справ при розслідуванні певних категорій злочинів.

Одним з основоположників методу складання психопрофіля невідомого злочинця був спеціальний агент ФБР Джон Дуглас, який спочатку вів курси для агентів ФБР із застосування кримінальної психології, а з 1979 року став керувати програмою досліджень «Індивідуально-злочинне профілювання». Профіль розглядався як сукупність поведінкових ознак, що формують характерний спосіб дій або емоційних реакцій, котрі вказують на певні стани індивіда. Саме завдяки успішній роботі Дж. Дугласа і деяких інших спеціальних агентів ФБР (Р. Расслера, Р. Хейзелвуда) метод психопрофілювання став офіційно використовуватися у ФБР і в 1984 році вже були створені Центр психології поведінки (відділ біхевіористики) і єдина національна база даних – VICAP. Надалі багато країн наслідували їх приклад, зокрема, метод складання психологічного профілю був узятий на озброєння Великобританією, Францією, Німеччиною, а спеціальний відділ з вивчення злочинної поведінки існує, наприклад, у поліції Скотленд Ярда Великобританії [1, с. 51–52].

Американська методика побудови психологічного портрету заснована на принципах психоаналізу і біхевіористики та полягає в тому, що на підставі представлених даних (спосіб здійснення злочину, слідова картина, інформація про особистість жертви і т. ін.) професійний психолог (профайлер) складає імовірний опис психологічно значимих характеристик невідомої

особи, що вчинила злочин, у якому вказується передбачуваний вік, стать, раса, родинний стан, службовий статус, рівень розвитку і сексуальної зрілості, імовірність здійснення злочину в майбутньому, можливе кримінальне минуле, взаємини з жертвою й інша інформація.

Психопрофілювання злочинця доцільне в таких випадках: 1) злочин учинений, особистість злочинця не встановлена; 2) злочин учинений, злочинець установлений, але відсутня можливість отримання від нього інформації (злочинець переховується або він мертвий); 3) злочин учинений, злочинець установлений, затриманий, але не вступає в контакт, знання про його особистість обмежені (мотивація вчиненого злочину не визначена); 4) злочин учинений, але жертва невпізнана або труп відсутній; 5) злочин учинений, жертва жива, але відмовляється від контактів зі слідчим, не свідчить у справі; не може свідчити у зв'язку з пораненням, захворюванням.

Від початку методика складання психологічного профілю створювалася як один із засобів боротьби із серійними вбивствами, але в наступному стала використовуватися для боротьби і з іншими злочинами.

Психологічний портрет невідомого злочинця розробляється не до кожного злочину, а зазвичай при вчиненні резонансних, особливо жорстоких і масових злочинів: наприклад, багатозодних убивств, тероризму, злочинів, здійснених через національну і релігійну ворожнечу.

У Росії складанням психолого-криміналістичного портрету невідомих злочинців займаються лише деякі сексологи, психологи і психіатри (О. І. Анфіногенов, А. А. Бегунова), серед яких слід особливо виділити ростовського психіатра А. О. Бухановського (очолює лікувально-реабілітаційний науковий центр «Фенікс»), котрий є майже єдиним у Росії знавцем техніки складання психопрофілю [2; 3]. Варто зазначити, що О. О. Бухановський став світовою знаменитістю в психіатрії після того, як за його допомогою був складений психологічний портрет серійного вбивці Андрія Чикатила, за яким останнього вдалося затримати.

Одна з найбільш повних характеристик сучасних поглядів на психологічний портрет злочинця належить В. О. Образцову [1], котрий під психологічним портретом розуміє систему зведень про психологічну й інші ознаки особи, істотні з погляду її виявлення і розшуку, яка складається з трьох типів інформаційних моделей. Одні з них містять достовірне (позитивне) знання про ознаки шуканого суб'єкта (такі моделі формуються на підставі свідчень потерпілих, очевидців злочину, інших даних, зібраних на процесуальній основі). Інші складаються з імовірного знання, що потребує перевірки. І, нарешті, існують

комбіновані моделі, що містять у собі достовірні знання (інформацію) про одні та імовірне знання про інші ознаки злочину. Оскільки психологічний портрет злочинця і психологічний профіль злочинця є лише різними варіантами однієї й тієї ж назви, тому слід уважати за доцільне використання терміна «психологічний профіль (портрет)».

Будучи одним з різновидів криміналістичних уявних моделей, психологічний профіль (портрет) розшукуваного злочинця являє собою систему зведень про психологічну й інші ознаки даної особи, значущих з погляду його виявлення й ідентифікації. Оскільки в цю систему включаються ознаки не тільки психологічної природи, але й правові, соціально-демографічні тощо, вважаємо, що більш точно буде визначати розглянутий об'єкт як психолого-криміналістичну характеристику злочинця.

Виходячи з вищесказаного, термін «психологічний портрет» стає трохи некоректним, оскільки слідчий не є психологом, а отже не може вийти за межі своєї компетенції і проводити психологічні дослідження. У зв'язку з цим виникає професійне протиріччя, якого можна уникнути, якщо запровадити термін «психолого-криміналістичний портрет» (далі – ПКП). У цьому випадку слідчий, маючи певні психологічні знання і застосовуючи методи досудового слідства, зможе самостійно скласти ПКП злочинця. У разі потреби він також матиме можливість залучити до складання ПКП інших спеціалістів.

Таким чином, ПКП невстановленого злочинця – це специфічний продукт аналітичної діяльності посадових осіб правоохоронних органів і залучених для роботи у справі спеціалістів. Він розробляється психолого-криміналістичними методами пізнання кримінальної події й орієнтований на виявлення індивідуальних ознак встановлюваної у справі особи, придатних для вирішення задач розслідування злочину.

Під ПКП розуміється результат психолого-правового дослідження матеріалів кримінальних і оперативних справ за фактами нерозкритих серійних злочинів, що містить інформацію про пошукові ознаки злочинця, рекомендації для висунення слідчо-пошукових версій і основних напрямків їх відпрацювання, а також прогностичну оцінку імовірності здійснення чергового подібного злочинного діяння.

Суть методу побудови ПКП складає опис своєрідності особистості передбачуваного злочинця з наступним виявленням стійких зв'язків між широким колом об'єктивних ознак злочину (елементів його криміналістичної характеристики) і ознаками, властивими особі, винній у його вчиненні.

Загальним об'єктом даного методу є кримінальна подія (криміналістичні характеристики злочинного діяння), безпосереднім об'єктом – поведінкові особливості злочинця в контексті

кримінальної події. Предметом портретування є зміст суб'єктивної сторони злочинного діяння. В основі складання ПКП передбачуваного злочинця лежить визначення психологічного (суб'єктивного, особистісного) значення деяких елементів криміналістичної характеристики злочину, що спирається на встановлення ймовірних відносин між криміналістичними параметрами, які характеризують у цілому місце, час, спосіб, знаряддя, підозрюваного і потерпілого та значущі для розшуку характеристики злочинця.

Метою цього методу є формулювання пошукових ознак злочинця, які можуть використовуватися співробітниками карного розшуку при розкритті злочинів для визначення кола підозрюваних, а також для формування розшукових версій, оперативно-слідчих заходів.

Таким чином, назва «психолого-криміналістичний портрет» точніше передає зміст застосовуваного методу застосування, ніж «психологічний профіль (портрет)». Тим більше, що структура психологічного портрету виходить за межі внутрішніх, психологічних, а також поведінкових ознак людини. Сюди включають і соціальні, і загальнофізичні (біологічні) характеристики.

При побудові ПКП використовується загальнонауковий метод моделювання, а сам портрет являє собою модель особистості невстановленого злочинця. Особистість невстановленого злочинця може бути об'єктом криміналістичного моделювання за відсутності інформації про нього в ОВС або її недостатності.

ПКП невідомого злочинця складається не хаотично, а згідно з жорстко розробленими *етапами (стадіями)*. Відповідно до американських канонів психопрофілювання виділяють такі стадії побудови ПКП невідомого злочинця:

1. Первинне збирання інформації про специфічні особливості злочину. Містить у собі огляд місця події, аналіз жертви, попередніх звітів слідчих органів і вивчення висновку судово-медичної експертизи.

2. Класифікація невідомого злочинця. Здійснюється за цілим рядом критеріїв, наприклад, виділяють організованих і дезорганізованих злочинців; злочинців, орієнтованих на процес здійснення злочину й орієнтованих на злочинний результат і т. ін.

3. Створення імовірної моделі особистості злочинця. Імовірна модель – це безпосередній опис злочинця за певними критеріями (стать, вік, інтелект, соціальна адаптованість, кримінальне минуле і т. ін.) на підставі сукупності всієї наявної у справі інформації.

4. Розроблення пропозицій щодо стратегії затримання особи, яка вчинила злочин.

5. Розроблення рекомендацій щодо тактики допиту особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Матеріали, що використовуються для складання ПКП:

– Фотографії (місця злочину, поранень на тілі жертв). Вивчаються й аналізуються фотографії, карти, плани, схеми, а також усі об'єкти, виявлені безпосередньо на місці злочину і довкола нього.

– Матеріали розтину трупа і дослідження його результатів. У таких випадках доцільно, щоб лікар, якому доведеться робити розтин, був попередньо викликаний на місце злочину, щоб він мав уявлення про те, що трапилося, і міг зробити більш точні висновки.

– План переміщень жертви до смерті (місце роботи; місце проживання; де останній раз бачили жертву перед тим, як вона була виявлена на місці злочину).

– Документи з інформацією про особистість жертви. У методі ПКП вивченню жертви надається настільки ж важливе значення, як і вивченню злочинця. Для одержання ПКП злочинця необхідно мати психолого-криміналістичний портрет жертви. Доцільно, щоб виконанням цієї роботи займалися додаткові співробітники, що спеціалізуються в галузі криміналістичної віктимології.

– Інформація про повну картину злочину і реконструкція механізму вчиненого (дані про місце, час і дату події; показання свідків; вид зброї, за допомогою якої був вчинений злочин і т. ін.). Наявність цих даних дозволяє відповісти на питання: ЩО відбулося на місці злочину і ЧОМУ це відбулося? Основна передумова, на якій базується метод ПКП, полягає в тому, що відповідь на перші два питання підводить до відповіді на третє – ХТО міг вчинити такий злочин, тобто до складання психологічного профілю, що відображає істотні для характеристики особистості і поведінки вбивці ознаки [1, с. 52–54].

ПКП формується не на основі достовірних знань про відображені в ньому ознаки, а на базі знань імовірного характеру. Важливо й те, що цей метод «працює» далеко не в кожному випадку розслідування злочину. Поле його застосування є лише деякі групи справ, і насамперед ті, що пов'язані з розкриттям тяжких злочинів проти особистості. Відомо ще одне важливе обмеження можливостей його застосування. Як правило, метод ПКП реалізується в тих випадках, коли місце події і стан жертви дозволяють стверджувати про наявність у невідомого злочинця будь-яких відхилень у поведінці, психіці, емоційно-мозковій стані.

Для складання згаданих портретів (моделей) рекомендується залучати наукових і практичних працівників: слідчих, співробітників оперативних підрозділів, експертів-криміналістів, експертів-психологів, судових медиків. Плодом їхньої спільної діяльності може виступати висновок (або довідка), що має

рекомендаційний характер. Розроблення і використання ПКП вимагає певних психологічних знань, умінь і навичок. Досвідчені працівники опановують їх за довгі роки оперативної, слідчої або експертної практики і складають уявлення про психологію осіб, що представляють для них інтерес, не називаючи це психологічним портретом.

Психолого-криміналістичний портрет і його використання не є доказами у справі, але можуть успішно застосовуватися при їх пошуку, а також проведенні оперативних і слідчих дій з викриття винних. В умовах неочевидності за його допомогою можна висунути і здійснити перевірку версій, що виникають тільки при його використанні, а також спрогнозувати час і місце вчинення нового злочину; уточнити, звузити коло підозрюваних і надалі виділити з цього кола потрібну особу.

Список літератури: 1. Образцов В. А. Криминалистическая психология : учеб. пособие для вузов / В. А. Образцов, С. Н. Богомолова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2002. – 447 с. 2. Анфиногенов А. И. Психологический портрет преступника, его разработка в процессе расследования преступления : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / А. И. Анфиногенов. – М., 1997. – 28 с. 3. Бегунова Л. А. Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л. А. Бегунова. – М., 2002. – 28 с.

Надійшла до редколегії 20.05.2010

УДК 341.233.11(477)

І. В. Коломієць

ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ І ФОНДОВОМУ РИНКУ

Розглянуто нормативне забезпечення заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на ринку цінних паперів і фондовому ринку, а також діяльність Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку як суб'єкта державного фінансового моніторингу.

Рассмотрено нормативное обеспечение мер по предупреждению и протiwодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма на рынке ценных бумаг и фондовом рынке, а также деятельность Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку как субъекта государственного финансового мониторинга.